

Культурно-ціннісні межі політичного ідеалу в умовах модернізації суспільства

*Корнієнко В. О.,
канд. істор. наук, доцент
(Вінницький державний технічний університет)*

Процес модернізації будь-якого суспільства потребує адекватного культурно-ціннісного обґрунтування. Невід'ємною складовою такого обґрунтування і забезпечення політики реформ в умовах постійної зміни інфраструктури та якісних характеристик суспільства виступає так звана "ідеологія модернізації" — "синтетична, прагматична, відкрита новаціям, націлена на виконання конструктивної ролі".¹ Така ідеологія, якщо її втілювачі прагнуть до перетворень демократичного характеру, не повинна відтворювати досвід тоталітарної влади, зокрема "реального соціалізму", що існував у Радянському Союзі.

Основу радянського досвіду практичного втілення соціалістичної ідеї складав міфологічний ідеал, котрий у процесі його реалізації перетворився на самодостатню силу, яка відторгла марксову заповідь "вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх" і виявила кардинально протилежну закономірність О. Іваницька висловлює її в такій формулі: "Ідеал вимагає жертв. І чим вищий, чим світояйніший ідеал, тим більше крові за нього ллється, як тільки він стає орудою до дії".² Ідеал завжди являє собою певне прокрустове ложе і вже цим самим протистоїть свободі людини, реальному життю в усіх його проявах.

Основними характеристиками, що їх особливо виразно засвідчила практика будівництва соціалізму в СРСР, постали: схильність до маніпуляції фактами в ім'я його втілення; нетерпимість до альтернатив, безкомпромісність; прагнення охопити собою всі сторони життя суспільства, окремої людини. На противагу жорсткому ідеалу, ідеологія модернізації на демократичних засадах включає в себе довіру до самодіяльної творчості громадянського суспільства, котра несе у собі справедливість, суспільний порядок, соціальну стабільність. О. Панарін справедливо зауважує, що "демократія, як дочка релігійної Реформації, негативно ставиться до усякого роду езотерики "великих учень", за допомогою яких невгодна виборцям меншість може виправдовувати свої претензії на владу в ім'я насильницького ошасливлення мас, котрі не усвідомлюють до кінця своїх власних інтересів".

Ідеологія модернізації завжди є надбанням певного суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку, а також своєрідним наслідком і продуцентом тієї чи іншої політичної ситуації. Якщо звернутися до нетривалого, але насиченого подіями посттоталітарного досвіду України у питанні формування власної ідеології, то ми побачимо дві домінуючі тенденції. Перша пов'язана з продовженням започаткованої процесом

перебудови в СРСР лінії на привнесення ліберального ідеалу в суспільно-політичне та духовне життя країни з ініціативи політичної та інтелектуальної еліти. Другу тенденцію репрезентує своєрідний симбіоз української національної та державницької ідей. Обидві ці тенденції дотепер залишаються полігоном пошуку інтегративного ідеалу у країн й, здатним стати консолідуючим началом для всього суспільства, забезпечити процес його модернізації. Однак, разом з тим, поступово викристалізовується і конструктивний, прагматичний підхід з розумінням того, що відповідна цьому ідеалу ідеологія має бути не довільним набором догм, упереджених уявлень панівних верств населення, приправлених міфами та облудними обіцянками, а чітко визначеною глибоко обґрунтованою програмою суспільного розвитку, що спирається на наукові дослідження і висновки.

Тенденція до орієнтації певних кіл українського суспільства на ліберальний ідеал — об'єктивний процес, пов'язаний зі зміною політичних режимів у Радянському Союзі та Східній Європі. Прагнення суспільств, що розвивалися в межах означеного геополітичного простору, до утвердження ліберальних цінностей (ринкових відносин, приватної власності, особистої свободи, раціоналістичного мислення) було бажанням досягти успіху слідом за розвиненими країнами Західної Європи й Північної Америки. Однак якщо на Заході ліберальний ідеал еволюціонував природним шляхом тривалої історичної еволюції, то в посттоталітарних країнах він потрапив в зовсім інше цивілізаційне середовище, де "не було ні інституту приватної власності, ні традицій політичної демократії, ні вкоріненого у масовій свідомості раціоналістичного мислення" і, найголовніше, — "не було суб'єкта цієї ідеології "Homo economicus". Як наслідок, замість досягнення суспільної та особистісної свободи, в Україні було реалізовано комплекс негативних явищ, пов'язаних з відокремленням держави від суспільства, які одержали назву «свободи від держави».

Усвідомлюючи абстрактний характер закликів до впровадження ліберально-демократичних, загальнолюдських цінностей та ідеалів, значна частина вчених та громадсько-політичних діячів виявляють постійне прагнення поєднати їх з українською національно-державною ідеєю. Однак, поряд з наближенням до реальних проблем модернізації українського суспільства, їхні ідеологічні орієнтації виявили цілий ряд притаманних їм суттєвих недоліків таких як: абсолютизація національної ідеї з пропозиціями її застосування в якості безальтернативного механізму перетворення суспільства та використання етнократичних, дискримінаційних методів; надмірна ідеалізація менторських засобів активізації національної свідомості та подолання національної меншовартості; недостатнє врахування в національно-державницьких підходах соціальних чинників державотворення, таких як соціальне забезпечення, соціальна рівність, соціальна справедливість, суспільна злагода та ін.; ідеологізація суспільно-наукових концептуальних підходів, що призводить до фальсифікації минулого, міфологізації сучасного, містифікації майбутнього; хитросплетіння раціонального та ірраціонального осмислення дійсності; проголошення «розбудови

держави» пріоритетною, самодостатньою метою, що провокує відрив цього процесу від критеріїв цивілізованості суспільства (гідність, здоров'я, якість життя, права і свободи людини); орієнтація на розв'язання проблем національно-державного будівництва засобом здійснення так званої «авторитарної модернізації» (ідеалізація диктаторських політичних режимів Франко, Піночета та ін.).

Вищезазначені тенденції засвідчують, що відсутність ефективних реформ в Україні значною мірою зумовлена відсутністю ідеалу модернізації. За спостереженнями сучасних вчених сучасна ідеологія не може мати характеру єдинокоритарної, її основу, на думку А. Рябова, має складати комплекс ідей, оформлений в такий ідеал, котрий здатен консолідувати суспільство довкола розв'язання модернізаторських завдань, не дивлячись на суттєві відмінності окремих соціальних груп і верств; спроможних забезпечити "ідеологічний політеїзм", умови для вільного існування і взаємодії різних систем цінностей"; наділених певним "стабілізаційним потенціалом, який зможе нейтралізувати негативний вплив на суспільство маргінальних соціальних верств, чії погляди орієнтовані на протидію процесам модернізації".³ Зазначена ідеал повинен мати інтегрований, багаторівневий характер і бути спрямованим на домінуючі суспільно-політичні орієнтації населення певної країни. В сучасній Україні можна зафіксувати наявність принаймні трьох основних рівнів суспільно-політичних орієнтацій, котрі можна вважати передумовами формування такого ідеалу. Назвемо їх постсучасними, сучасними і досучасними.

Постсучасні орієнтації властиві тим групам населення України, які є репрезентаторами суспільної реальності, що співпадає із загальносвітовою постіндустріалізаційною тенденцією і яким найбільшою мірою властиві раціоналізм і прагматизм. Специфіка модернізації українського суспільства, як і інших навздогінних суспільств, потребує одночасного здійснення перетворень пізньоіндустріального та постіндустріального характеру. Нашому суспільству за такої ситуації не під силу здійснення повномасштабних перетворень постіндустріального характеру.

Внаслідок цього потрібно зосередитись на анклавній модернізації цього типу (створення високотехнічних осередків виробництва; наукових, освітніх, культурних установ на рівні кращих світових зразків; розвиненої високооплачуваної сфери послуг із постійним вдосконаленням культури і якості споживання). Орієнтуючись на суб'єктів постіндустріалізації, українська ідеологія повинна враховувати основні тенденції сучасного світового розвитку, до яких належать, застосування інформаційних технологій та біотехнологій; ресурсозберігаюча економіка та екологічно чисте виробництво; інтелектуалізація праці, перетворення науки та культури у засіб самореалізації та підвищення добробуту людини; вільний вибір форми суспільних відносин і сфери професійної діяльності.

На постсучасні орієнтації найдоцільніше поширювати *орієнтаційний тип ідеології*, яка передбачає наявність висококваліфікованих, свідомих суб'єктів, орієнтує їх на поглиблення уявлень про сучасну цивілізацію,

суспільство, соціальний прогрес, а також задає систему нових сенсів та випереджальних напрямів людської діяльності.

Сучасні орієнтації пов'язані з необхідністю втілення елементів пізньоіндустріальної модернізації. Остання, як закономірний етап суспільного розвитку, була успішно пройдена розвиненими країнами Заходу у другій половині ХХ ст., забезпечивши цим самим плавний перехід до постіндустріалізації. Що ж стосується України, то вона одержала у спадок від СРСР цей етап у незавершеному вигляді. У відповідності з цим нашому суспільству належить здійснити комплекс перетворень пізньоіндустріалізаційного характеру, основними з яких мають стати: створення конкурентної ринкової інфраструктури; формування середнього класу й підвищення загального рівня споживання й добробуту населення; проведення адміністративної та судово-правової реформ відповідно до Конституції України, зміцнення правопорядку і підвищення правової культури громадян; вдосконалення політичної системи та інституціоналізація суспільства; забезпечення державотворчих процесів та розвиток усіх структур громадянського суспільства.

Сучасні орієнтації потребують ідеології мобілізаційного типу, яка, пропонуючи ідеали більш досконалого суспільства, більшу увагу приділяє безпосереднім мотивам людської діяльності, мобілізує суспільство, соціальні групи на їх реалізацію.

Третій рівень модернізаторської ідеології має бути спрямований на *досучасні орієнтації* масової свідомості тієї частини населення, яку складають традиціоналісти, що не бажають інтеграції країни у світове співтовариство, ортодоксальні прибічники більшовизму, націоналісти радикального спрямування, тобто всі ті сили, які свідомо чи несвідомо протидіють модернізаційним процесам. Наявність цієї категорії населення пов'язана з такими властивими українському суспільству феноменами як: патерналізм (прагнення перебувати під патронажем держави, певного інституту, лідера); клієнтелізм (використання елітами неформальних зв'язків); номенклатурна свідомість (орієнтація на досягнення кар'єри, певних пільг, привілеїв не внаслідок особистої трудової діяльності, а за рахунок одержання місця у державній ієрархії); значний відсоток маргінальних верств населення з егалітарними ціннісними настановами.

Досучасні орієнтації вимагають застосування до них *амортизаційної ідеології*, яка слугує послабленню соціальної напруги в ситуаціях виникнення невідповідності між потребами суспільства, групи, індивіда та реальними можливостями їхнього задоволення.

Плюралістична спрямованість ідеології модернізації не виключає формулювання загальних базових цінностей, здатних консолідувати суспільство, перетворити його на цілісний, багатофункціональний організм. Такі цінності мають бути інтегральним й, повинні враховувати як загальнолюдський аспект так і етнонаціональну та соціально-політичну специфіку українського соціуму. Завдання їхнього визначення та втілення виконує *інтегративна ідеологія*, яка надає ціннісній основі універсального

значення й котра за своїми масштабами переважає будь-який індивідуальний чи груповий інтерес, виступає інтегруючим началом і чинником. Розв'язання проблеми інтегративних цінностей набуває особливої ваги з огляду на перехідний стан українського суспільства та зміну соціальних парадигм.

В умовах цієї зміни потрібно враховувати закономірність, за якою плавний, стабілізуючий перехід від однієї системи цінностей до другої, якщо він базується на протилежних засадах, практично неможливий. Різка зміна ціннісної основи суспільства призводить до втрати традиційних зв'язків, спільних цілей, життєвих орієнтирів у сьогоденні та впевненості в майбутньому. Поряд з цим створення нових цінностей слід розглядати як процес культурних змін, у якому вирішальну роль, окрім економічних чинників, відіграють світогляд, ідеологічні установки, особистісні життєві орієнтації.

Перелік посилань

1. Общая и прикладная политология. — М. : Сократус, 1998. — С. 358.
2. Иваницкая Е. Не соблазняйте нас идеалом // Знамя. — 1991. — №12. — С. 231.
3. Рябов А. Интегративная идеология и модернизация современной России // Свободная мысль. — 1992. — №15. — С. 59.